

BARTA LEILA

EGY NEMZET, KÉT NÉP?

Fedinec Csilla – Szakál Imre – Cserniczkó István: *A magyarországi ruszinok és ukránok*, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020, 274 oldal

A magyarországi ukránok és ruszinok címválasztásban már első olvasatra is valamiféle ellentmondás fedezhető fel. Beszélhetünk-e egyszerre ruszinokról és ukránokról is? Létezik-e a különálló ruszin nép és nyelv, vagy csupán az ukrán nemzet egyik etnográfiai csoportjáról van szó, vagy egy nyelvjárásról? Sokak által vitatott, nehezen megválaszolható kérdések, ám a kötet szerzői hitelesen mutatják be a kérdésekre keresett válaszokat a temérdek számú dokumentum közlésével, melyek időrendi sorrendben, részletes irodalomjegyzékkel nyújtanak betekintési lehetőséget mind az ukrán, mind a magyar nyelven keletkezett forrásokba.

A kötet egyedülálló érdeme, mely által egyfajta sajátos történelmi narratívát is kínál: a történeti eseményeket közel 50 oldalon át ismerteti, majd pedig a könyv kétharmad részében a források nyújtanak valóság-hű betekintést a témába. A könyv első felében a szerzők röviden bemutatják a ruszinok magyarországi megjelenését, majd pedig történetüket. De ezek végigtekintése előtt érdemes egy pillantást vetnünk a könyv időkeretére: ez egészen a 12. századtól a rendszerváltás időszakáig terjed. Kétségtelen érdeme a könyvnek, hogy közel 1000 évet lefedő forrás és történelmi esemény ismertetésére vállalkozott, melyek szükségszerűen kellett ahhoz, hogy a címben rejlő két etnonim fogalom bemutatása kellően hiteles legyen, és a jelenkori folyamatokat meghatározó tényezők megértését segítse elő.

A két nép létezésének a problémáját, ellentmondását a politikai folyamatok jellemzésével kezdik a szerzők. Ugyanis, az államhatárok és a nyelvterületek nem feltétlenül esnek egybe, mindez pedig további politikai feszültségek veszélyével jár. A politikai tényezők jelentősen befolyásolják, hogy egy adott földrajzi területen hány külön nyelvet lehet számon tartani egy adott történelmi korszakban. A nyelvi szuverenitás kérdése tehát szoros összefüggést mutat az állami szuverenitással. A nyelv a nemzetek és nemzetállamok létrehozásának, legitimálásának és fenntartásának egyértelmű eszköze, mely különösen igaz Közép-Európa országaiban, így Ukrajna esetében is.

A ruszin és az ukrán etnonim fogalmat a szláv népek irányából közelítik meg a kötet szerzői. Az előbb említett nyelv, csak a 12. századtól tekinthető teljesen önállóknak, amit pedig a köztudatban általánosságban ukránnak emlegetünk, mint az a forrásokból kiderül, csak az 1900-as években jelent meg

mint különálló fogalom. Ez a megnevezés a 20. századra fokozatosan szorította ki a többi népvét (mint például kisorosz, orosz vagy ruszin), ám a Magyarországhoz tartozó területeken ennek ellenére még továbbra is széles körben használták a ruszin kifejezést.

A ruszinok megnevezésével szinte megjelenésük óta gond van, és azóta sem tisztázódott ez a kérdés. A Magyarországon élő ruszinok önmaguk megnevezésére a rusznát, ruszin etnonimát használták. A két világháború között a ruszinok megnevezésére felbukkant a kárpátorosz név, amiben már kifejeződött, hogy használói az orosz nép részének tekintik a ruszinokat. A kárpátorosz szó mintájára pedig hamarosan kialakul a kárpátukrán név is, ők pedig az ukránság részének tekintik magukat. Az ukrán népnév csak a 19. században vált ismertté a ruszinok körében, de azt magukra sosem vonatkoztatták. A kárpátaljai ruszinokra értett ukrán népnév a kommunista sajtóban jelent meg először, a 20-as évek környékén. A forrásokban viszont már előtte is találkozhatunk a ruszin kifejezés ukránra való cseréjével a nemzeti ébredés korában, azonban emellett a ruszin népnév nem tűnt el. Sokan azok hívei, miszerint a ruszin megnevezés csak a középkori keleti szláv népesség önmegnevezése, amelyikből a nemzetfejlődés során alakult ki a mai orosz, ukrán, belarusz népnév. Az ukránok az ország függetlenné válása óta vitatják a különálló ruszin nép létezését, és úgy tekintenek rá, mintha azok csak az ukrán nép etnográfiai csoportja, nyelvük pedig az ukrán nyelv egyik nyelvjárása. Holott másutt, elismerik a ruszinokat önálló nemzeti kisebbségként.

A két nép fogalmának rövid ismertetését követően a szerzők egészen a legkorábban fellelhető források bemutatásától kezdve ismertetik az olvasó számára az egyes korszakokban a Magyarországon élő ruszinok helyzetét, ugyanakkor egy átfogó képet kapunk a ruszinok mellett a térségbeli politikai folyamatokról.

A források közötti eligazodást a kronológiai sorrend segíti, kezdve a 12. századtól. A középkori magyar állam sokszínű képet mutat etnikai szempontból. Már ebben az időben is fellelhetők források, amelyek az orosz, tehát vélhetően a Kárpátok keleti oldaláról érkező rusz vagy rutén lakossággal bíró településeket említi. Elképzelések sorát mutatják be a szerzők a forrásirodalmon keresztül arra vonatkozóan, hogy a Kárpát-medence északkeleti részének keleti szláv lakossága mióta él a lakóhelyén, és milyen körülmények között került oda.

Ha a forrásokat a ruszin nép szemszögéből vizsgáljuk meg, akkor ők úgy érezték, hogy a 16. század derekán a magyarok elkezdtek a ruszinokat kiszorítani. Egyértelműen kirajzolódik a bemutatott dokumentumokból, hogy a ruszinok mind Mária Terézia és II. József korában, mind az 1848-as időszakban, az osztrákokra mint megmentőjükkre tekintettek, akiknek ideje alatt a ruszin nép és nyelv fejlődhetett a nekik jutatott kiváltságok következtében.

Ha ugrunk egyet a történelmi események sorában, akkor a dualizmus kori Magyarországon találjuk magunkat, amikor is a ruszinok szerint újból erő-

re kapott a *magyarosítás*. Ebben az időszakban az össznépesség 2,5%-a ruszin anyanyelvű volt, akik leginkább Magyarország Galíciával határos északkeleti határai mentén elterülő vármegyében éltek. Ami a ruszin nép jogainak alakulását illeti, ekkor erősen rányomta bélyegét az asszimilációs politika, mely a Monarchiában minden kisebbséget érintett. Ezzel a politikával szemben a ruszinok mutatták a leggyengébb érdekérvényesítő erőt. Noha, a 19. században következett be a ruszin nemzeti ébredés kora, aminek lényegi problémája abban gyökerezett – ami a későbbiekben is visszaköszön –, hogy nem lelhető fel egy egység, ugyanis míg a nép beszél egy nyelvet, addig az értelmiség háromnyelvű az orosz, az ukrán és egy gyenge rutén öntudat küzd egymással. A nyelvi megosztás problémája miatt az egységes irodalmi nyelv sem tudott kialakulni a ruszin nép körében.

A források olvasása közben érdekes összefüggések vélhetően felfedezni a 21. századi népek és nemzeti kisebbségek, valamint a ruszin nép helyzete között. A ruszinok az asszimilációs politika eszközeként vélték felfedezni a kötelező magyar nyelv bevezetését. Ezzel szemben az ezt bevezetni kívánó oldal a ruszinoknak és a magyar állammal történő összetartozásának kifejezését látták benne, valamint azt, hogy a nyelv elsajátítása által a ruszin nyelv művelődését segítik elő. Nem hiába tartja a mondás, a történelem ismétli önmagát, hisz ugyanennek lehetünk tanúi a 21. századi Ukrajna nemzeti kisebbségpolitikájának esetében is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően 1918-ban a Magyarországon élő ruszin nemzet autonómiát kapott Ruszka Krajna területi néven. Azonban már az elfogadás pillanatában egyértelmű volt, hogy a gyakorlati lépéseket lehetetlenné tette: a fejük felett szűnt meg a népköztársaság, a tanács hatalom, és létrejött a Csehszlovák Állam, amelyben a Ruszka Krajna autonóm régiótól jóval kiterjedtebb területű Podkarpatszka Rusz formájában ígértek önrendelkezési jogot a ruszinoknak a Saint-germaini szerződésben.

Magyarország a visszacsatolást követően 1938 és 1944 között a ruszin autonómia megvalósítása kísérletének vagyunk újabb tanúi. A régióban hivatalossá tették a kétnyelvűséget, annak kimondásával, hogy a magyar és a magyar–orosz a hivatalos nyelv a kárpátaljai területen. Azonban a kétnyelvűség bevezetése felszínre hozta a már régóta érlelődő problémát, azaz, hogy a magyar mellett mit tekintenek még hivatalosan a régió nyelvének: a nagyorosz vagy a kisorosz (ukrán) nyelvet, esetleg valamilyen más helyi szláv irányzatot?

Történelmi és területi változásokkal volt teli a ruszin nép története, ugyanis a II. világháború végén a Szovjetunió a Csehszlovák Köztársasággal aláírta a Kárpátalja elcsatolásáról szóló államközi szerződést. A második világháború utáni helyzet során bekövetkezett események jelentősen csökkentették Magyarországon a nemzetiségek számát. Az etnikai tradíciók felbomlottak, a világháború alatti holokauszt és más események következtében az országban nem éltek hivatalosan ruszinok, sem pedig ukránok.

A ruszin nép történetében teljesen más korszak következett be miután a kárpátaljai terület a Szovjetunióhoz került. A szovjet személyi igazolványokba már csak az ukrán kifejezés került be, a ruszin népnév használatát pedig betiltották. Ezt követően pedig a ruszinok a magyarországi néprajzi szakirodalomban is átlénygültek leginkább kárpátukránokká.

Mindezen problémát és a többoldalú megközelítést, de egyben a szomorú igazságot és valóságot a források hitelt érdemlő módon bizonyítják. Míg a ruszinok soha nem tartották magukat ukránoknak, sőt mégcsak el sem ismerték őket, a kárpátaljai terület Szovjetunióhoz való csatlakozását az ukrán nép úgy élte meg, hogy 1000 éves elszakítás következtében a ruszin nép visszatérhet anyaországához, Ukrajnához. Ha már itt tartunk, érdemesnek tartjuk ismertetni a források szerinti Ukrajna szó jelentését, mely határterületet jelent, nyelvíleg egy másik nyelvjárást, amelynek kifejlődése a nagy távolság és a más történelmi körülmények közötti fejlődés révén állott.

Visszatérve Magyarországra, az 1980-as években terítékre került az ország területén élő nemzeti kisebbségek ügye. Az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény előkészítő ülésein az az álláspont alakult ki, hogy a ruszinok és az ukránok is szerepeljenek a törvényben felsorolt 13 elismert nemzeti kisebbség között. Magyarországgal egyetemben számos ország elismeri önálló népnek a ruszinokat, míg ezzel szemben Ukrajna megtagadja elismerését és létezését is. A rendszerváltás bölcsessége és a negatív történelmi tapasztalat kellett ahhoz, hogy elismerjék, hogy minden etnikum rendelkezik szabadon az identitás kinyilvánításával kapcsolatban, beleértve az ukránokat és ruszinokat is, mert ahogy a forrásokban is fellelhető egyik idézet tartja: „Aki jogokat von el a nemzetiségektől, az súlyos bűncselekményt követ el a közös haza ellen.” (118. p.)

A kötet szerzői által feldolgozott források a ruszin és az ukrán nemzetiségek magyarországi legfontosabb jellegzetességeit tükrözi. A gyűjtemény fontos részét képezik az ukrán és a ruszin kérdéssel foglalkozó publicisztikák, sajtóanyagok, folyóiratban közölt iratok. Bár első olvasatra a 12–13. századi források olvasása nehezen értelmezhetőek az olvasó számára, azonban megértjük a szerzők ragaszkodását a nagyszámú dokumentumközléshez. Meggyőződéssel valljuk ugyanis, hogy az események menetét, alakulását, és a jelenkori folyamatok megértését is ezen hiteles dokumentumok adják vissza leginkább, s mint kiderül: ezek olvasása korántsem nevezhető unalmasnak és megerőltetőnek.

A szerzők fontos művel járultak hozzá a ruszinok és az ukránok közötti kapcsolat megértéséhez. Nem csupán egy egyszerű monográfiáról van szó, hanem a történelmi források és az ahhoz kapcsolódó magyarázatok által egy komplett egészet nyújtanak.